

SOSEDSTVO MED SODELOVANJEM IN KONFRONTACIJO JUGOSLAVIJA — AVSTRIJA (1918—1938)

Arnold Suppan

Predavanje na oddelku za zgodovino filozofske
fakultete ljubljanske univerze 24. novembra 1988.

»... pri sosedih nikoli ne prideš na kraj«, je ugotovil avstrijski zvezni kancler Schober 5. decembra 1930 v dunajski »Neue Freie Presse«. To ugotovitev je zapisal v uvodni izjavi k 112 strani obsežni posebni prilogi z naslovom »Kraljevina Jugoslavija. Gospodarstvo, uprava in kulturne razmere«. Priloga je vsebovala 52 stvarnih sestavkov, ki so jih napisali vodilni eksperti o skoraj vseh finančnih, kmetijskih, industrijskih in administrativnih problemih države — od vprašanja proračuna, agrarne krize, zunanje trgovinske politike, položaja industrije in rudarstva do upravnih reform, zdravstvene politike, tujskega prometa in lepih umetnosti. Bilateralnih odnosov med Jugoslavijo in Avstrijo so se seveda dotikali samo na področjih zunanje trgovine, kmetijstva, investicij, industrije, izseljevanja in tujskega prometa.¹

Kaj je Schober mislil s svojo ugotovitvijo? — Konec koncev je imel gospodarske interese za močnejše kot politične: Jugoslavija je potrebovala Avstrijo kot tržišče za svoje kmetijske pridelke, Avstrija je potrebovala Jugoslavijo kot tržišče za svoje industrijske izdelke. Zaradi tega so končno morali priti skupaj, četudi so jih mogoče politični vidiki napeljevali, da bi razmišljali o drugih možnostih.

Dejansko se je od 1918 do anšlusa 1938 kopičil vedno obsežnejši katalog problemov kontroverznih političnih vidikov, ki je držal v napetosti politične odnose med Dunajem in Beogradom, med Gradcem, Ljubljano in Celovcem: vprašanja razmejitve, vojaških akcij in plebiscita na Južnem Koroškem in Spodnjem Štajerskem (tukaj do njega ni prišlo); opcijsko vprašanje, odpustitve, izgoni, zaplembe in sekvestri nasproti državljanom druge države oziroma nasproti pripadnikom manjšin; restriktivna manjšinska politika Koroške nasproti koroškim Slovencem in restriktivna manjšinska politika Slovenije nasproti spodnještajerskim in kočevskim Nemcem, toda tudi — vsekakor v dvajsetih letih — restriktivna manjšinska politika Beograda nasproti vojvodinskim Nemcem; povezovanje Jugoslavije v zavezniški sistem Francije in Male Antante skupno z vojaškimi dogovori, ki se niso tikali samo morebitne revizijske akcije na Madžarskem, temveč tudi morebitne restavracije Habsburžanov v Avstriji; na drugi strani povezovanje Avstrije v zvezo z Italijo in Madžarsko, od 1936 naslonitev Avstrije na Nemčijo; napetosti med Avstrijo in Jugoslavijo zaradi delovanja hrvaških emigrantov v Avstriji na eni strani in delovanja avstrijskih nacionalsocialistov v Jugoslaviji na drugi strani; razprave ob spominskih slavnostih v Jugoslaviji in Avstriji, posebno za 10. oktober 1920.

Katalog zelo neproblematičnih odnosov med obema sosedama je bil v primerjavi s tem prej pičel in mnogo bolj zasidran v »privatnem« področju: kompenzacijske pogodbe, trgovski sporazumi in pogodbe; tudi na tem področju so bile motnje zaradi zapore mej, zaostritve veterinarskomedicinskih kontrol pri uvozu živine in zvišanja zaščitnih carin na industrijske izdelke; gostovanja gledaliških skupin, zborov, nogometnih društev; razstave (npr. Meštrovičeva na Dunaju 1936), ekskurzije, študij v tujini; tujski promet na Jadranu, v zdravili-

¹ Neue Freie Presse (Wien), 5. 12. 1930, Sonderbeilage: Königreich Jugoslawien.

ščih (npr. v Rogaški Slatini) in na Dunaju; poleg tega mnogi obiski sorodnikov, toda tudi selitve zaradi dela — in to obojestransko!

Ministrski predsednik general Živković si 1930 najbrž ni delal posebnih skrbi o potrebi po poročanju gospodarskih, socialnih in kulturnih odnosov, ko je za »Neue Freie Presse« precej na splošno ugotovil: »Vsak, ki prispeva k boljšemu spoznavanju narodov, najbolj podpira idejo o miru in razvoj dobrih odnosov sosednjih narodov.«²

Bilateralni odnosi med obema sosednjima državama so izhajali na eni strani iz »uradnih« odnosov med vladama, parlamentoma, strankami, komorami, mediji in cerkvami, na drugi strani iz »privatnih« odnosov med trgovci, turisti, umetniki, znanstveniki, sorodniki itd. »Uradni« odnosi so politično ravnanje, ki ga po eni strani določa zunanja in notranja politika obeh držav, po drugi strani pa vplivajo nanj silnice mednarodne politike. Pod zunanjo politiko razumemo pri tem oblikovanje in uveljavljanje družbenih interesov določene države kot subjekta mednarodnega prava nasproti drugim državam ali mednarodnim organizacijam v ideološkem, pravnem, vojaškem, gospodarskem, socialnem in/ali kulturnem smislu. Bilateralni odnosi predstavljajo tako interakcijo zunanje politike dveh držav kot vsoto ravnanja med dvema političnima sistemoma in njunima družbenima okoljema.³

I.

Zunanja politika Jugoslavije in Avstrije je bila zaznamovana z nekaterimi — delno stalnimi faktorji:

1. z geostrateškim položajem državnega ozemlja: obe državi sta imeli relativno dolgo mejo in več kot pol ducata sosedov, med njimi tudi velike sile (Italijo, Nemčijo); jugoslovanski dostop do Jadrana je konkuriral z »mare nostrum« italijanske zunanje politike, Avstrija kot celinska država je bila že od začetka navezana na italijanska in nemška pristanišča.

2. Zgodovinsko kontinuiteto avstrijskih alpskih in donavskih dežel lahko sicer daljnosežno izvajamo iz habsburškega posestnega stanja pod cesarjem Maksimilijanom I., vendar je bila mlada avstrijska republika vendarle nova tvorba leta 1918. Nova kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev ni imela te teritorialne kontinuitete, temveč je bila sestavljena iz desetih zgodovinskih regij: Kranjske in Spodnje Stajerske, Hrvaške in Slavonije, Dalmacije, Črne gore, Bosne in Hercegovine, Srbije, Vojvodine, Kosova-Metohije in Makedonije.

3. Republika Avstrija je imela še nekako homogeno etnično in versko strukturo s približno (1923) 440.000 (= 6,7 %) pripadniki manjšin (od tega 205.000 Židov, 90.000 Čehov, 60.000 Slovencev, 45.000 Hrvatov, 27.000 Madžarov, 5000 Slovakov in 7000 Ciganov) in z več kot 90 % rimo-katolikov; prebivalstvo Jugoslavije pa se je delilo 1921 na 38 % Srbov, 23,8 % Hrvatov, 8,5 % Slovencev, 6,1 % srbohrvaško govorečih muslimanov, 3,7 % Makedoncev in 1,4 % Črnogorcev, skupno torej 81,5 % »državnih narodov« in 18,5 % pripadnikov manjšin (od tega 506.000 Nemcev, 468.000 Madžarov, 440.000 Albancev, 231.000 Romunov, 150.000 Turkov, 145.000 Bolgarov, 115.000 Slovakov in Čehov, 65.000 Židov, 25.000 Ukrajincev in Rusinov, 20.000 Rusov in 12.500 Italijanov); konfesionalna struktura pa je kazala 1921 46,7 % pravoslavnih, 39,3 % rimo-katolikov, 11,3 % muslimanov in 1,9 % evangeličanov avgsburške in helvetske veroizpovedi.⁴ Zaradi tega so bila nacionalna in konfesionalna vprašanja res bistveni določujoči dejavniki jugoslovanske zunanje politike.

² prav tam, str. 1.

³ Prim. Wichard Woyke (Ed.), *Handwörterbuch Internationale Politik* (Opladen 1977); Otto Kimminich, *Einführung in das Völkerrecht* (München etc. 1983); Karl W. Deutsch, *Die Analyse internationaler Beziehungen* (Frankfurt/Main 1968).

⁴ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. jan. 1921. god. *Résultats définitifs du recensement de la population du 31 janvier 1921* (Sarajevo 1932); *Ortsverzeichnis von Österreich. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 7. März 1923* (Wien 1930). Podatki zajemajo tuzemce in inozemce; število Slovencev je cenitev na podlagi 1910, ker je uradno število po bojih za mejo in plebiscitu znašalo samo 37.000.

4. Socialna struktura obeh prebivalstev je bila toliko važnejša za zunanjo politiko, ker je bilo v Jugoslaviji še 1931 76,8 % zaposlenih v kmetijstvu, gozdarstvu in ribištvu, samo 11 % v industrijsko-obrtnem sektorju, prav toliko v uslužnostnih dejavnostih, medtem ko so bili nosilci poklica v Avstriji 1934 razdeljeni skoraj enakomerno na vse tri sektorje. Jugoslovanska zunanja politika se je zato morala ozirati predvsem na skoraj 2 milijona pretežno malih kmetov, pa tudi na 700 veleposestnikov in 6000 velikih kmetov, ravno tako na 150.000 javnih uslužbencev (večinoma Srbov), komaj kaj pa na delavce v industriji, medtem ko je avstrijska zunanja politika morala varovati interese več kot 2000 veleposestnikov, 40.000 velikih kmetov in 170.000 srednjih kmetov, 2000 velepodjetnikov, 20.000 manjših industrijalcev, 12.000 akademsko izobraženega srednjega stanu v javni upravi, 160.000 malih podjetnikov in posebej več kot 800.000 sindikalno organiziranih industrijskih delavcev.⁵

5. Od naravnega bogastva je imela Jugoslavija predvsem zemeljske zaklade (rjavi premog, bakrovo, železovo in svinčevo rudo, boksit) in dragocene hrastove in bukovne gozdove; manj je bilo vsekakor premoga, nafte in uporabne vodne sile. Ravno v izgradnji vodne sile je bilo bistveno upanje za avstrijsko narodno gospodarstvo, ker je tudi to imelo na razpolago le malo premoga in nafte. Od rud je imela Avstrija na razpolago dovolj le železa, razen tega še velike rezerve iglastega gozda. Na področju naravnih bogastev je bilo zato med Jugoslavijo in Avstrijo le malo možnosti dopolnjevanja, če se ne ozi-ramo na presežno poljedelsko produkcijo v severnih predelih Jugoslavije, ki je v Avstriji — predvsem v velikem potrošniškem centru Dunaju — našla bližnje tržišče.⁶

6. Glede industrijske razvitosti je bila republika Avstrija daleč pred Jugoslavijo, kjer so komaj v nekaterih delih Slovenije in Vojvodine, ravno tako kot okrog velemest Beograda in Zagreba nastale industrijske pokrajine. Ker je bila jugoslovanska industrija dobro razvita le v sektorju predelave lesa, živil in sladil ter industrijskih rastlin (konoplja, tobak, sladkorna pesa), je narodno gospodarstvo dolgo časa potrebovalo velik del železnih izdelkov in tekstila iz tujine, ne nazadnje iz Avstrije. Seveda je obe državi najpozneje ob zlomu Creditanstalta 1931 prizadela težka finančna kriza, ki je močno ovirala nadaljnji industrijski razvoj — tudi odpravljanje brezposelnosti. Obe narodni gospodarstvi sta bili zato navezani tudi na tujo finančno pomoč, kar je ožilo njun zunanje-politični prostor.⁷

7. Težki in samo začetno rešeni gospodarski problemi Jugoslavije in Avstrije so se trajno dotikali tudi vsakokratnega političnega sistema. Konec 1918 je bila Jugoslavija zasnovana kot ustavna monarhija, v začetku 1929 pa je prevzel kralj Aleksander po desetletju narodnostno pogojenih strankarskih preprirov (predvsem med Srbi in Hrvati) diktatorsko oblast. Tudi po njegovem umoru sta princ Pavel in ministrski predsednik Stojadinović vodila državne in vladne posle z diktatorskimi sredstvi. V demokratični republiki Avstriji se je poglobil naraščajoči ideološki prepad med meščanskimi strankami in socialnimi demokrati, k čemur je bistveno prispevala tudi organizacija strankarskih armad. Po tako imenovani krizi parlamentarnega poslovnika (Geschäftsordnungs-

⁵ Kraljevina Jugoslavija. Opšta državna statistika. Statistički godišnjak, knjiga VII — 1936. Royaume de Yougoslavie. Statistique générale d'état. Annuaire statistique, livre VII — 1936 (Beograd 1937) 32—35; Die Ergebnisse der österreichischen Volkszählung vom 22. März 1934. Bundesstaat/Textheft (Wien 1935).

⁶ Alexander Bilimović, Jugoslaven (Königreich der Serben, Kroaten und Slovenen). Band II der Osteuropäischen Länderberichte (Breslau 1927); Jozo Tomasevich, Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia (Stanford—London 1955); Hans Kernbauer, Eduard März, Fritz Weber, Die wirtschaftliche Entwicklung, v delu Erika Weinzierl/Kurt Skalnik (Ed.), Österreich 1918—1938 (Graz—Wien—Köln 1983) 343—379; Ernst Bruckmüller, Sozialstruktur und Sozialpolitik, prav tam 381—436.

⁷ Statistika Industrie Jugoslavije (Beograd 1941); Stevan Kukoleta, Industrija Jugoslavije 1918—1938 (Beograd 1941); Alfred Klose, Die Interessenverbände, v: Österreich 1918—1938, 331—341; J. Jellinek, Die Industrie Deutschösterreichs, v: 10 Jahre Nachfolgestaaten. Sonderausgabe der Zeitschrift »Der österreichische Volkswirt« (Wien 1928).

panne) 4. marca 1933 je vladal Dollfuß, pozneje Schuschnigg z diktatorskimi sredstvi, ki jih tudi po ustanovitvi »Domovinske fronte« (Vaterländische Front) niso opustili. V tej zvezi moramo poudariti, da se po letu 1918 niso razvili osebni stiki niti med avstrijskimi in jugoslovanskimi voditelji strank (tudi ne med krščanskimi socialisti in slovenskimi klerikalci) niti med »malimi diktatorji«.⁸

8. Končno je na zunanjo politiko obeh držav bistveno vplivala prevladujoča državna ideologija. Jugoslavija se je imela za novo varno skupnost južnoslovanskih narodov, za srbsko-hrvaško-slovensko nacionalno državo, četudi je enakopravnost narodov trpela zaradi srbske zahteve po vodstvu. Avstrija, prvotno ustanovljena kot Nemška Avstrija, se je imela za drugo nemško državo, od 1933 za boljšo nemško državo. Ta afiniteta k velikonemštvu, ki je veljala za večino avstrijskega prebivalstva, je vsekakor oteževala razmejitvev do nacionalsocializma.⁹

Če ugotavljamo pri odločujočih faktorjih za zunanjo politiko Jugoslavije in Avstrije bistvene razlike v zgodovinski kontinuiteti državnega ozemlja, v etnični, konfesionalni in socialni sestavi prebivalstva, v gospodarski razvitosti in v državni strukturi, pa opazamo večjo skladnost pri akterjih zunanje politike, saj sta imeli obe državi bolj ali manj avtokratsko vladno in birokracijsko, oba parlamenta pa samo nadzorno funkcijo. Podobno odločujoč je bil vpliv vodilnih političnih osebnosti kot so bili Pašić, Korošec ali Stojadinović na jugoslovanski ter Renner, Seipel, Schober, Dollfuß in Schuschnigg na avstrijski strani; Stjepan Radić in Vladko Maček kot voditelja kmečko-demokratske opozicije sta zunanjepolitično smer Jugoslavije od časa do časa bolj kritizirala kot Otto Bauer, voditelj socialdemokratov v parlamentu avstrijsko zunanjo politiko. Po drugi strani je v Jugoslaviji državniški vrh s kraljem Aleksandrom in princem Pavlom bistveno bolj posegal v zunanjo politiko kot avstrijski zvezni predsedniki.¹⁰

Večje podobnosti lahko ugotovimo zopet na področju družbenih dejavnosti: trgovske, obrtne in delavske zbornice, industrijske zveze in delavski sindikati, kmečke zveze in cerkve so vedno znova poskušale vplivati na zunanjo politiko, v tem primeru na zunanjetrgovinsko in carinsko politiko, ravno tako kot na pogajanja o konkordatu. Učinkoviteje, ker so bili močnejše povezani z vladno in strankarsko politiko, so delovali časopisi, seveda tudi pri posredovanju narodnostnih stereotipov in slikanju sovražnikov. Vpliven je bil tudi srbski oficirski kader, ki v avstrijski poklicni armadi ni imel enačice.

Kot najpomembnejši element zunanje politike je, razumljivo, delovala v obeh državah diplomacija, od vodstva zunanjih ministrstev do poslaništev in konzulatov. Kot odločilni uradniki v Beogradu so nastopali vsakokratni pomočniki ministrov, najbolj znan med njimi je bil 1937/38 Ivo Andrić. Na Ballhausplatzu sta imela generalni sekretar in politični direktor najvažnejšo vlogo, poleg tega so v obeh »centralah« delovali vplivni svetovalci, predvsem v finančno in trgovskopolitičnih zadevah. Če primerjamo delovanje avstrijskih in jugoslovanskih poslanikov in konzulov v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani, oziroma na Dunaju, v Gradcu in v Celovcu, zbuja pozornost, da pravzaprav noben

⁸ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1978* (Beograd 1980) 76–111; Najvažnejše dokumente k notranji in zunanji politiki Jugoslavije 1918–1941 sta objavila Branko Petranović in Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1988. Tematska zbirka dokumenta* (Beograd 1988) 135–471; Vom Justizpalast zum Heldenplatz. Studien und Dokumentationen 1927 bis 1938, hg. von Ludwig Jedlicka und Rudolf Neck (Wien 1975); Österreich 1918–1938. Geschichte der Ersten Republik, hg. von Erika Weinzierl und Kurt Skalmik (Graz–Wien–Köln 1983) 2 Bde.

⁹ Ivan Božić, Sima Cirković, Vladimir Dedijer, Milorad Ekmečić, *Istorija Jugoslavije* (Beograd 1972) 374–366; Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia* (Ithaca & London 1984); Friedrich Heer, *Der Kampf um die österreichische Identität* (Wien–Köln–Graz 1981); Felix Kreisler, *Der Österreicher und seine Nation* (Wien–Köln–Graz 1984); Walter B. Simon, *Österreich 1918–1938. Ideologien und Politik* (Wien–Köln–Graz 1984).

¹⁰ Klemens von Klemperer, Ignaz Seipel, *Staatsmann einer Krisenzeit* (Graz–Wien–Köln 1976); Otto Bauer, *Zwischen zwei Weltkriegen?* (Bratislava 1936); Kurt Schuschnigg, *Dreimal Österreich* (Wien 1937); Đorđe Stanković, Nikola Pašić, *saveznici i stvaranje Jugoslavije* (Beograd 1984); Milan Stojadinović, *NI rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata* (Buenos Aires 1963); Neil Balfour and Sally Mackay, *Paul of Yugoslavia* (London 1980).

diplomatski predstavnik ni mogel vzpostaviti resnično zaupnih odnosov — kar je tudi znak mnogih motenj v bilateralnih odnosih.¹¹

II.

Oglejmo si, katera so bila najvažnejša problemska področja bilateralnih odnosov: 1. Obe zunanji politiki z njunih delno diametralno zastavljenih ciljev; 2. vprašanje restavracije ali anšlusa; 3. bilateralna zunanjetrgovinska politika; 4. recipročnost v manjšinski politiki; 5. sosedbi v ogledalu zgodovine in v javnem mnenju.

1. Skupne točke in nasprotja v zunanjepolitičnih ciljih: Že pri prvih pogajanjih med zastopniki narodne vlade SHS za Slovenijo in zastopniki Nemške Avstrije 7. nov. 1918 v Gradcu in med 9. in 12. dec. 1918 v Ljubljani, sta se sicer obe strani — zaradi potrebe — zedinili na modus vivendi glede menjave blaga in tranzita, tudi glede denarnega prometa, zaščite lastnine in pravic zavarovancev, toda sporazum ni bil mogoč pri vprašanju razmejitve upravnih področij, glede stalnih odpustov nemških železniških uslužbencev v Mariboru, glede nadaljnjih vojaških akcij na Spodnjem Štajerskem in Spodnjem Koroškem in glede pripustitve jugoslovanskih državljanov k visokošolskemu študiju v Nemški Avstriji. Slovenski predsednik Triller je zato lahko le resignirano ugotovil: »V teritorialnih vprašanjih je provizorična, neprejudicirana rešitev, ki bi obe strani zadovoljila, nedosegljiva.« Zastopniki koroške deželne vlade so celo prej odpotovali. Zastopniki Ballhausplatzja pa so se še naprej trudili, da se niti pogovora ne bi pretrgale in so stremeli k sporazumu.¹²

Mirovna pogodba iz Saint-Germaina je veliko bolj odgovarjala prizadevanjem Jugoslavije kot Avstrije (tudi če je koroško vprašanje odločila v prid Avstriji); zato je status-quo-politika na osnovi predmestnih pariških pogodb bolj spadala k načelom jugoslovanske kot avstrijske zunanje politike. Za zagotovitev svojega mednarodnega položaja med srednjo Evropo in Egejem je Jugoslavija sklenila pogodbe s Češkoslovaško in Romunijo (poznejša »Mala Antanta«), poravnavo z Italijo in zavezniško pogodbo s Francijo. Avstrija je sicer gradila odnose z zahodnimi silami kot tudi s sosednjimi deželami, je pa skrivaj — in sicer tako vlada kot opozicija — upala na intenzivnejše gospodarske, pravne in kulturne odnose z Nemčijo. Projekt nemško-avstrijske carinske zveze 1931 je spodletel zaradi ogorčenega nasprotovanja Francije in Male Antante. 1932 je pričela Mussolinijeva ekspanzivna politika Avstrijo in Jugoslavijo še bolj ločevati, ker se je Beograd bal obkrožitve od Rima preko Dunaja do Budimpešte. Zaradi tega zunanjepolitičnega pritiska je kralj Aleksander mislil, da mora iskati sporazum z nacionalsocialistično Nemčijo, ki je po drugi strani terorizirala Avstrijo pod Dollfußom; beg avstrijskih nacionalsocialistov v juliju 1934 v Jugoslavijo je potrdil kooperacijo Berlin—Beograd. Končno je pričel Beograd razvijati pravo fobijo pred morebitno restavracijo Habsburžanov v Avstriji.¹³

¹¹ Jovan M. Jovanović, *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918—1938*, 2 Bde. (Beograd 1938/39), II, 189—512; Kosta St. Pavlović, *Vojislav Marinković i njegovo doba (1876—1935)*, 5 delov (London 1957); Friedrich Engel-Janosi, *Geschichte auf dem Ballhausplatz (Wien 1963)*; Erwin Matsch, *Geschichte des Auswärtigen Dienstes von Österreich (Ungarn) 1720—1920* (Wien—Köln—Graz 1980); Michael Derndarsky, *Austria. The Foreign Office since 1918*, v: *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, ed. Zara Steiner (London 1982) 59—71.

¹² Niederschrift über das Ergebnis der am 7. November 1918 bei der steiermärkischen Landesregierung in Graz stattgehabten Verhandlungen zwischen Vertretern der nationalen Regierung der Serben, Kroaten und Slovenen in Laibach bzw. des Nationalrates einerseits und den Vertretern des deutschösterreichischen Staates andererseits, Graz, 8. 11. 1918; Übereinkommen zwischen den Vertretern der Nationalregierung SHS in Laibach einerseits und den Vertretern der deutschösterreichischen Regierung andererseits über Verkehrs- und wirtschaftspolitische Fragen, abgeschlossen in Laibach am 12. 12. 1918 — Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Neues Politisches Archiv (NPA), Südslavien, ad GZL 3551/1, Kart. 720.

¹³ Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih. Politička istorija velikih država Evrope 1919—1939*. (Beograd 1974); Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata* (Beograd 1985); Bogdan Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države 1918—1941* (Zagreb 1975); Norbert Bischoff, *Österreichische Außenpolitik 1918—1928*, v: *10 Jahre Wiederaufbau. Die staatliche, kulturelle und wirtschaftliche Entwicklung der Republik Österreich 1918—1928*, hg. von Wilhelm Exner (Wien 1928); Stephan Verosta, *Die Österreichische Außenpolitik 1918—1938 im europäischen Staa-*

2. Od leta 1920 je vprašanje restavracije ali anšlusa razgibavalo jugoslovansko zunanjo politiko: že v rapalski pogodbi z Italijo je bilo prvo zagotovilo proti restavraciji Habsburžanov v Avstriji, naslednja so sledila v pogodbah in vojaških dogovorih Male Antante, nazadnje *expressis verbis* na konferenci na Bledu konec avgusta 1935. Za tem je stala nepomirljiva skrb beograjskih vladnih krogov, da bi lahko restavracija Habsburžanov povzročila spremembo v obnašanju katoliških Hrvatov in Slovencev do jugoslovanske države. Beograd je dolgo časa smatral tudi anšlus kot nevarnost za svoje življenjske interese. Tako so gledali tudi v Ljubljani, kjer je Janko Brejc, nekdanji predsednik deželne vlade, 1926 razgrnil načrte o razdelitvi Avstrije. Ko so tajni poskusi sporazuma z Mussolinijem propadli, se je pričel kralj Aleksander ozirati za zunanjepolitičnimi alternativami, toliko bolj, ker je parafirani pakt četverice velikih sil spomladi 1933 vzbudil pričakovanje revizijskih diskusij. Zato je konec maja 1933 kralj razložil nemškemu poslaniku Dufourju: »Raje veliko, močno in dobro organizirano nemško državo na meji, kot majhno Avstrijo z njenimi različnimi vplivi, ki so skoraj vedno naperjeni proti obstoju in utrditvi Jugoslavije.« Aleksander je mislil, da se bo s približevanjem Nemčiji lahko izognil nevarnosti strateške obkolitve s strani Italije, možnosti restavracije Habsburžanov in avstrijski carinski meji za narodnogospodarsko nujno potreben izvoz jugoslovanskega žita in živil v Nemčijo. Seveda je jugoslovanski kralj precenil potencialne konfliktno cone med nacistično Nemčijo in fašistično Italijo, ignoriral je Hitlerjeve zahteve po reviziji z etničnim predznakom (s čimer je bila v nevarnosti tudi slovenska severna meja pri Mariboru in Apačah) in podcenil nevarnost odvisnosti od nacionalsocialističnega gospodarstva velikega prostora.¹⁴

Tako februarska vstaja avstrijske socialne demokracije kakor tudi julijski puč avstrijskih nacionalsocialistov sta utrdili Jugoslavijo v njeni anšlusu naklonjeni drži, ker se je bala premika notranjepolitične teže v korist monarhistov. Umor Dollfuša sta jugoslovanska vlada in uradni tisk sicer sprejela in komentirala tako zadržano, kot avstrijska vlada in njej bližnji tisk umor kralja Aleksandra. Tudi pod princem Pavlom se je v Beogradu nadaljevala ta kritična politika do Avstrije, intervencijska obveznost za primer restavracije se je celo poostrila. Po drugi strani so se nujno okrepili jugoslovansko-nemški gospodarski odnosi z udeležbo Jugoslavije pri sankcijah Društva narodov proti Italiji. Tako ni bilo več presenetljivo, da je Beograd šibkeje protestiral ob vkorakanju Wehrmachta v demilitarizirano Porenje marca 1936 kot proti uvedbi civilne in vojaške »splošne obveznosti« (Allgemeine Bundesdienstpflicht) aprila 1936 v Avstriji. Sicer je notranji minister Korošec konec maja 1936 svaril svoje slovenske poslance pred morebitno nemško ekspanzijo, ki se ne bo ustavila na Karavankah, ampak si bo hotela izsiliti koridor do Jadrana, toda jugoslovanski generalni štab se je po julijski pogodbi izrekel proti razširitvi vojaških obveznosti do Francije in male antante, češ da Avstrija kot objekt ni več na razpolago italijanski teritorialni ekspanziji. Ministrski predsednik Stojadinović in nemški zunanji minister Neurath sta v začetku junija 1937 v Beogradu potrdila svojo složnost z ozirom na restavracijo in januarja 1938 je jugoslovanski ministrski predsednik dal Hitlerju v Berlinu svoj placet k anšlusu: »Jugoslavija ... smatra avstrijsko vprašanje kot popolnoma notranjo zadevo nemškega

tensystem 1914–1945, v: Österreich 1918–1938, 107–146; Lajos Kerekes, Von St. Germain bis Genf. Österreich und seine Nachbarn 1918–1922 (Wien–Köln–Graz 1979); Alice Teichova, Kleinstaaten im Spannungsfeld der Großmächte. Wirtschaft und Politik in Mittel- und Südosteuropa in der Zwischenkriegszeit (Wien 1988); Arnold Suppan, Struktur und Leitlinien der österreichischen Außenpolitik 1918–1938 (Referat in der Wissenschaftlichen Kommission zur Erforschung der Geschichte der Republik Österreich, 14. Juni 1988).

¹⁴ Ljubo Boban, Der Einfluß der Österreich-Frage auf die internationale Stellung Jugoslawiens zwischen den beiden Weltkriegen, v: Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogensdorf 1979, Band 11 (Eisenstadt 1981) 214–224; Janko Brejc, Avstrijski problem. Le problème d'Autriche, in: Čas. Znanstvena revija Leonove družbe 20 (1925/26) 1–2, 1–25; Documents on German Foreign Policy, C, I, 396 s.; Vinaver, Jugoslavija i Francuska, 244; prim. Hans-Jürgen Schröder, Südosteuropa als »Informal Empire« Deutschlands 1933–1939. Das Beispiel Jugoslawien, v: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, N. F., 23 (1975) 70–96.

naroda.« Hitler je obljubil, da Nemčija nima niti na Jadranu niti na Balkanu teritorialnih interesov in da zato spoštuje nedotakljivost jugoslovanskih meja. Ne srbska opozicija, ne slovenski izobraženci in tudi KP Jugoslavije mu niso verjeli — in so imeli prav.¹⁵

3. Bilateralna zunanjetrgovinska politika naj bi sicer izhajala iz starega gospodarskega sodelovanja med vzhodno in južno Avstrijo na eni strani ter med Slovenijo, Hrvaško-Slavonijo, Vojvodino in Bosno ter Hercegovino na drugi strani in bi lahko gradila na daljnosežnih dopolnitvah vzajemnih gospodarskih struktur. Neprestano nazadovanje obsega trgovine med 1924 in 1935 seveda kaže na pomanjkljivo usklajevanje trgovskih odnosov kakor tudi na nasprotujoče vplive vsakokratne nacionalne gospodarske politike: Jugoslavija se je poskušala — v smislu beograjske strategije pred 1914 — znebiti prejšnje gospodarske in finančne odvisnosti od Dunaja in je kot zaščito za gradnjo lastne industrije uvajala vedno višje carinske zidove. Avstrija je sicer poskušala v smislu svoje izvozne industrije imeti svoje trgovske meje čimbolj odprte, je pa po svoji strani pričela z izgradnjo kar se da autarkičnega kmetijstva.

Gospodarska prepletenost med Avstrijo in Jugoslavijo se je pokazala posebno v začetnih letih 1919/20, ko je bila kompenzacijska pogodba iz marca 1919 zelo kmalu izpolnjena in so že v juniju 1920 sklenili prvo začasno trgovsko pogodbo. Seveda so te trgovske odnose često motili prisilni ukrepi proti državljanom druge države: zaplemba posesti in premoženja družb, prisilne uprave (sekvester) in likvidacije veleposestev in podjetij, končno tudi represalije.

Šele z obiskom zveznega kanclerja Seipla pri ministrskem predsedniku Pašiću v Beogradu februarja 1923 se je ta precej neprijazen razvoj ustavil s sporazumom o sekvestru in drugimi dogovori. Ostale pa so najmanj mentalne rezervacije na področju gospodarskih in socialnih odnosov.¹⁶

Pri pogajanjih za trgovsko pogodbo leta 1925 se je moral najti kompromis med jugoslovanskimi industrijskimi in avstrijskimi kmetijskimi carinami. Dru-
gih vplivov — recimo iz področja manjšinske politike — avstrijski vodja pogajanj, sekcijski načelnik Schüller, ni dopustil: »Jugoslavija je danes najvažnejše tržišče za avstrijsko industrijo ... Čemernost sedanje jugoslovanske vlade skriva v sebi nevarnost, da bo beograjska vlada enostavno uvedla višje tarife ... Zaradi tega moramo vsako poslabšanje naših odnosov do Jugoslavije, pa naj nastane iz formalnih vzrokov ali z ozirom na javno mnenje, materialno mi plačati ...«¹⁷ — Redko so bile direktne povezave med politiko in gospodarstvom tako jasne in redka je bila takšna reakcija Ballhausplatzja v korist trgovskim pogodbam in v škodo zaprtim nemškim gimnazijam v Vojvodini.

Kljub stalnemu nazadovanju bilateralnega trgovskega obsega je ostal delež Avstrije v jugoslovanski zunanji trgovini povprečno dvakrat tako visok kot jugoslovanski delež v avstrijski zunanji trgovini. Medtem ko je Jugoslavija v avstrijski zunanji trgovini bila vedno za Nemčijo, Češkoslovaško, Italijo in Madžarsko, je Avstrija v jugoslovanski zunanji trgovini tekmovala z Italijo, Češkoslovaško in Nemčijo za prvo ali drugo mesto. Avstrijska uvozna odvisnost na

¹⁵ Glavni Generalštab, Operativno odeljenje, Str. Pov. D. Br. 2686, 13. 11. 1935: »Studija Glavnog Dženeralštaba po pitanju restoracija Habsburgovaca na avstrijski presto« — Arhiv Vojnoistorijskog instituta (AVII), P 17, kut. 98, fasc. 1, br. 24; Amtserinnerung Konsul Lennkh über Vortrag Korošec, 3. 6. 1936 — HHStA, NPA Südslavien, Kart. 783 alt; Stojadinovićev zapislek pogovora, dopolnjen od poslanika Cincar-Markovića 17. 1. 1938 — Arhiv Jugoslavije, zbirka Stojadinovića, F 24; Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji (V Ljubljani 1966); Dušan Lukač, Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope, 2 Bde. (Beograd 1982).

¹⁶ Izvoz iz Jugoslavije 1924—1935, Uvoz u Jugoslaviju 1924—1935 — Arhiv Jugoslavije, zbirka Stojadinovića, F 20; Kompensationsvertrag Nr. 33/SHS, Wien, 22. 3. 1919; Bericht Sektionschef Riedl über die vom 4. bis zum 27. 6. 1920 in Belgrad geführten Verhandlungen — HHStA, BKA/AA, Abt. 14/HP, Fasz. 441, 442; Bericht des Außenministers Grünberger im Ausschuss für Außerres, 1. 3. 1923 — HHStA, NPA Südslavien I—III, Fasz. 771 alt.

¹⁷ Stellungnahme Sektionschef Schüller, 25. 2. 1925 — HHStA, NPA Südslavien, Fasz. 784 alt; Handelsvertrag zwischen der Republik Österreich und dem Königreiche der Serben, Kroaten und Slowenen / Trgovinski Ugovor između Republike Austrije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Wien, 3. 9. 1925 — 448 der Stenographischen Protokolle, II. Gesetzgebungsperiode.

področju živil je bila prav tako razvidna kot jugoslovanska izvozna odvisnost na področju žita in živine. Zaradi tega je jugoslovansko ministrstvo za trgovino in industrijo v novembru 1934 pravilno ugotovilo »česte paradokse v mednarodnih gospodarskih odnosih« ter »da se gospodarsko najbolj dopolnjujejo tiste dežele, ki so sicer politično precej narazen, in da so gospodarski odnosi ravno med politično zelo blizu stoječimi državami slabo izraženi.«¹⁸ — Tukaj se je seveda postavljalo vprašanje po prioriteti v bilateralnih odnosih: gospodarstvo ali politika?

Za Jugoslavijo je bil predvsem izvoz pitanih svinj na dunajski trg zelo pomemben. Ko je torej maja 1933 avstrijska vlada zaustavila dobavo, ker so se jugoslovanska državna naročila za avstrijsko industrijo zakasnila, je skoraj izbruhnila nova »carinska vojna« kot 1906. Padec agrarnih cen in močno zmanjšana kupna moč jugoslovanskega prebivalstva kakor tudi finančna kriza v obeh državah od maja 1931 so po drugi strani prizadela avstrijskemu izvoznemu gospodarstvu veliko škodo. Gospodarske pogodbe v rimskih protokolih in udeležba Jugoslavije pri sankcijah Društva narodov proti Italiji so prinesle jugoslovanskemu narodnemu gospodarstvu nove škode, medtem ko sta imeli avstrijsko lesno in živinorejsko gospodarstvo dobiček na za sprejem pripravljenem italijanskem trgu.

Referat zagrebškega profesorja ekonomike Ulmanskega za beograjsko vlado v aprilu 1936 je analiziral izvozne in uvozne pogoje Jugoslavije glede na možnost tržišča in je prinesel naslednje zaključke: Nemčija naj bi bila za jugoslovansko izvozno gospodarstvo najbolj sprejemljivo tržišče, zato bi naj s trgovsko pogodbo 1. maja 1934 začeto zvezo »brezpogojno« dodelali. Morebitnih sankcij proti Nemčiji (zaradi vkorakanja v demilitarizirano Porenje) se »na noben način« ne bi udeležili, ravno tako bi naj opustili sankcije proti Italiji in naj bi ta »nenadomestljivi trg« zopet poživili. Končno bi naj »poskrbeli za avstrijski trg in po možnosti na njem zopet dobili staro mesto.«¹⁹ Vsekakor je klirinška pogodba z Nemčijo delovala kot sesalna črpalka, hitro je ustvarila jugoslovanski izvozni presežek — ker je Nemčija zaostala z dobavo blaga, pomembnega za oboroževanje — in je vodila k naraščajoči odvisnosti jugoslovanskega narodnega gospodarstva od nemškega gospodarstva velikega prostora. Priključitev Avstrije je že leta 1938 ustvarila monopolen položaj Nemčiji v jugoslovanski zunanji trgovini.

4. Recipročnost v manjšinski politiki: Z določitvijo meja 1919/20 ustvarjene nove narodnostne manjšine koroških Slovencev, gradiščanskih Hrvatov, podonavskih Švabov v Vojvodini in vzhodni Slavoniji, spodnještajerskih in kranjskih Nemcev so sicer dobile na podlagi saint-germainске mirovne pogodbe in manjšinske pogodbe zaveznikov s kraljevino SHS podoben pravni položaj s posebnimi osebnimi pravicami za rabo jezika manjšine pred sodiščem, za ustanavljanje privatnih ustanov (predvsem šol), za javen pouk v jeziku manjšine in za dodeljevanje ustreznega deleža iz proračuna. Za uspevanje manjšin pa je bil bistven predvsem njihov socialno-ekonomski položaj, ki je bil nasploh za Nemce v Sloveniji in Vojvodini ugodnejši (ker so bili med njimi veleposestniki, veleindustrijalci, veletrgovci in veliki kmetje in številno meščanstvo) kot za koroške Slovence in gradiščanske Hrvate. Seveda je bila pravna praksa v obeh državah vse od začetka precej restriktivna: tako pri ukinjanju in nedovoljevanju privatnih šol (predvsem na Koroškem in v Sloveniji), pri 1919 v Jugoslaviji začeti agrarni reformi, pri jugoslovanskem volilnem zakonu 1920 in pri obdržanju dvojezičnih šol na Koroškem. Zato je vedno znova prihajalo do

¹⁸ *Résumé des jugoslawischen Ministeriums für Handel und Industrie*, 12. 11. 1934 — Arhiv Jugoslavije, Ministarstvo trgovine i industrije, 193—605.

¹⁹ Ulmansky: »Po pitanju naše trgovine sa Austrijom, Čehoslovačkom, Engleskom, Francuskom, Italijom i Nemačkom«, 25. 4. 1936 — Arhiv Jugoslavije, zbirka Stojadinovića, F 20; prim. *The Third Reich and Yugoslavia 1933—1945*, ed. Institute for Contemporary History (Belgrade 1977).

pritožb iz vrst manjšin, ki so v nekaterih primerih prišle celo do Društva narodov, kot peticija »Slovenskega šolskega društva v Celovcu« 1922 zaradi preprečevanja dela slovenskih privatnih šol na Koroškem, kot peticija dr. Franca Petka proti avstrijskemu ljudskemu štetju 1934, kot peticija dr. Walterja Riebla 1930 zaradi zaplembe »Deutsches Haus« v Celju. Ker je zadnjo peticijo podprl tudi nemški zunanji urad v svetu Društva narodov, se je morala najti politična rešitev, ki je bila v sredstvih za nemško šolsko ustanovo v Vojvodini.²⁰

Ne glede na to internacionalizacijo so bile manjšine trajni objekt bilateralne politike. Vladi na Dunaju in v Beogradu sta sicer vprašanja manjšin smatrali za interno zadevo, te zamisli pa so trajno preprečevale deželna politika na Koroškem in v Sloveniji kot tudi same manjšine. Sicer sta Pašić in Seipel v februarju 1923 zagotovila »recipročnost« manjšinske politike in obojestranske sezname pritožb sta pustila izginiti v svojih mapah za spise, kljub temu pa je prosvetni minister Pribičević opravičeval ukinitvev nemških gimnazijskih razredov 1925 v Vojvodini z nezadovoljivim položajem šol koroških Slovencev (dejansko bi naj za tem bil politični obrat nemških skupščinskih poslancev od demokratov k radikalom, in to neposredno pred volitvami). Nasprotno so beograjski vladni krogi pokazali osupljivo malo zanimanja za diskusijo o kulturni avtonomiji za koroške Slovence, medtem ko so se spodnještajerski Nemci za to zelo zanimali, ker bi bili ta model »kulturne samouprave« prej pripravljeni financirati.²¹

V publicistiki in v politiki je bila večkrat postavljena primerjava položaja slovenske manjšine na Koroškem z nemško manjšino v Sloveniji, kakor tudi v Jugoslaviji — gradiščanski Hrvati ob tem niso bili omenjeni. Seveda sta Erhartić 1925 in Rožić 1933 risala ravno tako črno-bele slike kot Wutte in Lohmeyr 1926. Vendar je omembe vredno, da je v zvezi z mednarodno diskusijo poleti 1930 glede »Deutsches Haus« v Celju nastopil obrat v jugoslovanski manjšinski politiki naproti podonavskim Švabom, ki se je izražal pozitivno za manjšino v šolskem, kulturnem, gospodarskem in političnem oziru.²²

Položaj Nemcev v Sloveniji, ki so bili najbližji avstrijski politiki, je bil moten zaradi mnogih socialnih in psiholoških soodvisnosti: nemški meščani so za slovenski srednji sloj predstavljali socialen izziv, mnogim avstrijskim dvojnim lastnikom na tej in oni strani avstrijsko-slovenske meje so vedno bolj podtikali iredento in revizionizem in s prevzemom nacionalsocialističnih idej na Spodnjem Štajerskem, v Ljubljani in na Kočevskem je ta manjšina zašla v dvojni lojalnostni konflikt — na eni strani proti jugoslovanski državi, na drugi proti avstrijski vladni politiki, kot se je pokazalo julija 1934. K posebnim paradoksom bilateralne zgodovine spada, da je bilo delovanje nacističnih organizacij proti Avstriji s slovenske strani nekaj časa, na vsak način do vrnitve Korošca iz pregnanstva, močno tolerirano. Resnih poskusov bilateralne ureditve

²⁰ Arnold Suppan, *Die österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert* (Wien 1983) 102—115, 143—168; *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848—1941/Zgodovina Nemcev na območju današnje Slovenije*, ed. Helmut Bumpier und Arnold Suppan (Wien—München 1988); Biber, *Nacizem, passim*; Hans-Ulrich Wehler, *Nationalitätenpolitik in Jugoslawien. Die deutsche Minderheit 1918—1978* (Göttingen 1980).

²¹ Dringliche Anfrage der Abgeordneten Hampel, Angerer, Graller, Klimann und Genossen »betreffend die Repressalien Jugoslawiens gegen die österreichische Regierung«, 3. 3. 1935; Erklärung Bundeskanzler Ramek im Nationalrat, 3. 3. 1925 — Stenographische Protokolle, II. Gesetzgebungsperiode, II. Bd., 2000 ss.; *Belgrader Zeitung*, 12. 3. 1925; Branislav Gligorić, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1918—1929* (Beograd 1979) 181; Franc Petek, *Iz mojih spominov* (Ljubljana/Borovlje 1979); Valentin Einspieler, *Verhandlungen über die der slowenischen Minderheit angebotene Kulturautonomie 1925—1930* (Klagenfurt 1980).

²² Carinthiacus/Stanko Erhartić, *Die Lage der Slovenen unter Österreich und jene der Deutschen im Königreiche der Serben, Kroaten und Slovenen* (Ljubljana 1925); Martin Wutte — Oskar Lohmeyr, *Die Lage der Minderheiten in Kärnten und in Slowenien* (Klagenfurt 1926); *Lage der deutschen Minderheit in Jugoslawien und Lage der Slowenen in Österreich. Aus der Rede des Senators Dr. Valentin Rožić im Senat des Königreiches Jugoslawien am 26. März in der Generaldebatte über die Budgetvorlage* (Belgrad 1933); *Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije, odeljenje za osnovu nastavu*, O. N. Br. 769, 1. 9. 1930, O. N. Br. 1140, 8. 12. 1930, O. N. Br. 12.284, 14. 2. 1931, O. N. Br. 52, 23. 1. 1932 etc. — *Arhiv Jugoslavije, Ministarstvo prosvete*, 2—5.

manjšinskega vprašanja — vsaj med Koroško in Slovenijo — ni bilo, čeprav so ga še 1937 nameravali urediti med Kočevjarji in koroškimi Slovenci.²³

Gledano v celoti so nemške manjšine v Jugoslaviji in južnoslovanske manjšine v Avstriji sicer doprinala h gotovi gospodarski, socialni, civilizacijski in kulturni menjavi med družbama obeh sosednjih držav, so jih pa v bilateralni politiki obravnavali prej kot moteč faktor, ki ni združeval, temveč ločeval.

5. Sosed v ogledalu zgodovine in v javnem mnenju: Poleg konkurenčnega odnosa v mednarodni politiki in nerešenih manjšinskih vprašanj je predstavljala podoba, ki sta jo imela drug o drugem najbolj moteč faktor v bilateralnih odnosih. Na obeh straneh so ustvarjali o sosedu v časnikih, časopisih in radijskih oddajah, pa tudi v učbenikih in zemljevidih negativne podobe, ki so se zelo hitro utrile kot heterostereotipi. Za beograjsko čaršijo, družbene vodilne kroge, je bil Dunaj zbirališče vseh notranjepolitičnih sovražnikov beograjskega režima: legitimistov ob nekdanjem generalpolkovniku Sarkotiću, ravno tako v eksil prihajajočih komunistov, Radićevih privrženecv, in ustašev ob Paveliću in Perčeviću. Dunajski časopisi, pa tudi graški in celovski listi so pričeli relativno kmalu pisati o pojavih razkroja v jugoslovanski enotni državi, in dunajski univerzitetni profesor Uebersberger je dokaj škodoželjno recenziral kritiko Svetožarja Pribečevića: »La Dictature du Roi Alexandre« (1933).²⁴

Ti negativni stereotipi so živeli med Dunajem in Beogradom že od umora kralja Aleksandra Obrenovića 1903 in so se ostrili zaradi »carinske vojne«, aneksijske krize, sarajevskega atentata 1914 in težkih konfliktov v 1. svetovni vojni (s triletno avstrijsko-madžarsko zasedbeno politiko vred). Med Nemci in Slovenci na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem so začele nastajati sovražne podobe z nacionalnimi boji v devetdesetih letih, ki so bile prve slovenske sovražne podobe naperjene proti »nemškutarjem«. Tudi v nekdanjih notranjeavstrijskih področjih je 1. svetovna vojna z zapiranjem, pobegi in upori ostrila sovražne podobe, k temu posebej vojaški konflikti 1918/19 z ropanjem in samovoljo proti civilnemu prebivalstvu. Kot spremljajoča glasba je služila naraščajoča radikalnost in militanca v jeziku, če je bilo govora o »strahovladi« in »uničenju«.²⁵

Kot poseben izziv vice versa so veljala praznovanja obletnic 10. oktobra 1920: praznovanje tega nacionalnega spominskega dne bi naj predstavljalo identiteto ustvarjajočo zavest za to in ono lastno skupnost, pa je na Koroškem in v Sloveniji vodilo vedno znova k novim sovražnim podobam. Posebno 10-letnica 1930 je prinesla v prve večje konflikte: velikonemške celovške »Freie Stimmen« so pisale o »sovraštva polnem početju politikantske slovenske duhovščine na Koroškem«, o »povzročiteljih nemirov« in o slovenskih »hujskaških listih«, medtem ko je ljubljanski »Slovenec« pisal o »neizprosni sovražniku« na severu, »ki noče samo pohoditi najprimitivnejših pravic slovenske manjšine na Koroškem, ampak, ki že podira zid Karavank in hoče seči po integralnih delih naše domovine.« Tudi »Slovenec« je grozil: »... v vsakem slučaju, ko bi Avstrija bistveno spremenila svojo državno obliko ali sploh prenehala eksistirati, imamo pravico zahtevati revizijo plebiscita.«²⁶

Tesno povezan z negativno podobo drugega je bil očitek o iredenti in revizionizmu: v mnogih slovenskih časopisnih člankih, v predavanjih in parlamen-

²³ Slovenski Korotan/Das slovenische Kärnten/La Carinthie slovène. Ilustrirani Slovenec 12. 10. 1930; Martin Wutte, Bericht über den Stand der wissenschaftlichen Arbeiten zur Kärntner Frage — HHStA, NPA Südslavien, G. Zl. 25.158-13/32, Kart. 787 alt; Bericht der Generaldirektion für öffentliche Sicherheit, 22. 11. 1934. Österreichische Flüchtlinge in Jugoslawien (zusammenfassende Darstellung) — HHStA, NPA Südslavien, Kart. 792 alt; Koroški Slovenec, 6. 2. 1937; Gottscheer Zeitung, 1. 4. 1937.

²⁴ Hans Uebersberger, Pribitschewitsch enthüllt, in: Wiener Neueste Nachrichten, 21. 1. 1933; Emilian Lilek, Vorschläge zur Lösung der deutsch-österreichischen Anschlussfrage und zur Befriedigung der Deutschen und Slaven (Celje 1934).

²⁵ Vladimir Dedijer, Die Zeitbombe. Sarajevo 1914 (Wien—Frankfurt—Zürich 1967); Friedrich Würthle, Die Spur führt nach Belgrad. Die Hintergründe des Dramas von Sarajevo (Wien—München—Zürich 1975); Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914—1917, ed. Janko Pieterski (Ljubljana 1980); Kärntens Volksabstimmung 1920, ed. Helmut Bumpier (Klagenfurt 1981).

²⁶ Freie Stimmen, 28. und 30. 10. 1930; Slovenec, 14. und 15. 10. 1930.

tarnih govorih se je vedno znova pojavljal topos, ki bi naj razveljavil plebiscit v primeru priključitve Avstrije k Nemčiji. Nekatera nacionalistična društva kot »Narodna odbrana« in »Klub koroških Slovencev« so pri tem še posebej izstopala. Po pogajanjih teh s koroškimi nacionalsocialisti se je konec 1933 celo pojavila govorica, da so nacionalsocialisti pripravljeni odpovedati se Južni Koroški proti odgovarjajoči politični podpori s strani koroških Slovencev. Ravnanje v juliju 1934 je položaj vsekakor razjasnilo: koroški Slovenci so bili zelo lojalni. Že v dvajsetih letih so se pojavili na avstrijskem Štajerskem in Koroškem revizionistični glasovi proti Sloveniji, ki so zadevali Spodnjo Štajersko in Mežiško dolino. Od 1933 dalje so se ti glasovi krepili posebno v Gradcu; delno so se nanašali na Apaško polje. Toda Ballhausplatz na Dunaju je jasno odkimaval. Dejstvo pa je, da sta obe vladi, pa tudi deželna vlada v Celovcu in Gradcu kot banovinska vlada v Ljubljani na take politično-ideološke pojave vedno reagirale zelo občutljivo.²⁷

Ob teh mnogih nasprotjih v politiki in v javnem mnenju, občasno tudi v gospodarstvu, je težko pokazati na obstoječa področja sodelovanja. In kljub temu so ta bila v nemajhnem številu, seveda največ daleč od uradne politike. Kajti sodelovanje je vedno funkcioniralo pri kulturnih stikih (gostovanja, razstave, predavanja, ekskurzije, športna tekmovanja itd.), v turizmu in v številnih privatnih obiskih. Seveda pa je lahko postal obisk zborov koroških Slovencev v Sloveniji regionalni in državni politikum. Med drugim vzbuja pozornost, da je bil le en avstrijski državniški obisk v Jugoslaviji in samo en jugoslovanski zunanjeministrski obisk na Dunaju. Tudi duhovnik Korošec je svoje krščansko socialne strankarske prijatelje na Dunaju obiskoval le neuradno.

Na koncu lahko rečemo, da je v odnosih med Jugoslavijo in Avstrijo od 1918 do 1938 jasno prevladovala konfrontacija pred sodelovanjem: kljub mnogim skupnim zadevam v zgodovini, kulturi, civilizaciji in izobraževanju (pomislimo na mnoge južnoslovanske študente na Dunaju in v Gradcu), kljub bistvenim gospodarsko-strukturalnim dopolnitvam in mnogostranskim socialnim sodelovanjem (vključno z mnogimi sorodstvenimi vezmi) je bila nacionalna in internacionalna politika med obema državama in njunimi narodi skovana z negativnimi izkušnjami svetovne vojne in njenih posledic in po 1920 so jo vodili diametralni varnostni interesi.

Prevedla Nada Jurkovič

Zusammenfassung

JUGOSLAWIEN — ÖSTERREICH 1918—1938. NACHBARSCHAFT ZWISCHEN KOOPERATION UND KONFRONTATION

Arnold Suppan

Der Beitrag erörtert die Beziehungen zwischen zwei Nachfolgestaaten der Donaumonarchie, die ab November 1918 Nachbarstaaten wurden. Daher gab es viele weiterführende Beziehungen: vor allem wirtschaftliche, soziale, kulturelle, familiäre, mentale; indirekt auch rechtliche und administrative (freilich galt dies nicht für die Beziehungen zu Serbien, Montenegro und Mazedonien). Aber diese vielfach »privaten« Beziehungen sind für den Historiker nur schwer zu fassen, da sie kaum aktenkundig geworden sind.

Hingegen sind die offiziellen Beziehungen oft konträr verlaufen:

1. Die Grenzziehung in Kärnten und der Steiermark war 1918—1920 nicht nur ein bilaterales sondern auch ein internationales Problem. Im Zusammenhang mit dem

²⁷ Bericht Generalkonsul Orsini-Rosenberg an Bundeskanzler Dollfuß, 7. 4. 1933 — HHStA, NPA Südslavien, Fasz. 787 alt; Reichspost, 22., 27. und 30. 12. 1933; Naši onstran meje, ed. Peter Pavlovič (Ljubljana 1933); Pravda, 2. 9. 1934; Gerhard Werner /Helmut Carstanjen/, Sprache und Volkstum in der Untersteiermark (Stuttgart 1935).

Plebiszit in Südkärnten gab es auch noch 1921 außenpolitische Nachwirkungen, 1925 und 1933 die Verbindung durch slowenische Politiker mit der Anschlußfrage.

2. Die Jahre 1919—1922 waren auch von Konfrontation über Entlassungen, Ausweisungen, Beschlagnahmen und Sequester geprägt, die vor allem österreichische Beamte und Besitzer in der Untersteiermark betrafen. Erst mit dem Sequesterabkommen von Februar 1923 trat Beruhigung ein. Der Streit um das »Deutsche Haus« in Cilli währte freilich bis 1930, als Jugoslawien nach einer von Deutschland unterstützten Klage an den Völkerbund einlenkte.

3. Die Reziprozität in der Minderheitenpolitik war zwar von unterschiedlichen gesellschaftlichen Ausgangslagen der Kärntner Slowenen, Burgenländer Kroaten, Donauschwaben und Deutschen in Slowenien geprägt, allerdings gab es ab 1919 völkerrechtlich die gleiche Rechtslage. Dennoch wurden bald restriktive Maßnahmen im Minderheitenschulwesen in Kärnten und Slowenien gesetzt, vor allem hinsichtlich der slowenischen bzw. deutschen Privatschulen. Besser entwickelte sich die Lage in der Vojvodina (besonders ab 1930) und im Burgenland (katholische Privatschulen). Wenig Unterstützung seitens Laibachs und Belgrads gab es allerdings für den Plan einer Kulturautonomie für die Kärntner Slowenen. Hingegen beschäftigten sich die Regierungen mehr mit den Problem einer Irredenta. Diese war freilich weniger unter den betroffenen Minderheiten, als vielmehr in den nationalen Vereinen in Ljubljana, Graz und Klagenfurt zu finden.

4. In der internationalen Politik standen sich Jugoslawien und Österreich lange Zeit als Kriegsgewinner bzw. Kriegsverlierer gegenüber, d. h. potentiell als antirevisionistischer bzw. revisionistischer Staat. Dies wurde allerdings von Slowenien in Bezug auf Südkärnten meist anders gesehen. Eine weitere politische Gegnerschaft ergab sich aus der Einbindung Jugoslawiens in die Kleine Entente und seine Orientierung an Frankreich, während sich Österreich zunehmend nach Italien und Deutschland ausrichtete. Grundsätzlich negativ war daher die Haltung Jugoslawiens zu Diskussionen über Restauration und Anschluß, in der zweiten Frage zeichnete sich jedoch schon 1933 eine Haltungsänderung ab, die dann Ministerpräsident Stojadinović im Jänner 1938 in Berlin endgültig bestätigte.

5. Die Wirtschaftsbeziehungen waren vor allem von der Tatsache der wirtschaftlichen Ergänzung geprägt. Daher kam es schon 1919 zu offiziellen Handelsbeziehungen, die österreichische Industriewaren gegen jugoslawische Agrarprodukte tauschten. Handelsverträge 1920, 1925 und 1931 festigten die Stellung Jugoslawiens im Außenhandel Österreichs, mehr noch die stärkere Stellung Österreichs im jugoslawischen Außenhandel. Allerdings widersprachen die engen Wirtschaftsbeziehungen der Blockpolitik der beiden Staaten, was zwar von den Außenhandelsexperten erkannt, aber politisch nicht umgesetzt wurde.

6. Der Nachbar spielte in Geschichtsbild und öffentlicher Meinung meist eine negative Rolle. Das beweisen vor allem die gegenseitigen Karikaturen in den Zeitungen und Zeitschriften, darüber hinaus auch Diskussionen über Landkarten, Rezensionen etc. Das Bild Wiens war in Belgrad besonders negativ, da Wien als Treffpunkt aller Feinde Serbiens galt: Der Monarchisten, Kommunisten, Radicaner, Ustaše. Das Bild Belgrads in Wien war schon seit 1903 verdunkelt, wurden doch die Serben als Bombenwerfer, potentielle Attentäter betrachtet. Negative Bilder gab es aber auch zwischen den Slowenen und den Deutschen in Slowenien, der Steiermark und Kärnten, wozu der Nationalitätenkonflikt die Hauptmotive lieferte. Relativ neutral war das Bild lediglich gegenüber den Kroaten, wobei auch in Zagreb noch österreichfreundliche Kreise anzutreffen waren. Erstaunlicherweise waren auch die Parteibeziehungen der österreichischen Christlichsozialen und Sozialdemokraten zu den klerikalen und sozialistischen Kreisen Jugoslawien nur schwach ausgebildet. Für stete Auseinandersetzungen sorgten schließlich auch immer wieder die 10. Oktoberfeiern in Kärnten und Slowenien.

Insgesamt waren die jugoslawisch-österreichischen Beziehungen von vielen politischen Fehlhandlungen geprägt, da sie oft von falschen Bildern über den anderen ausgingen, die zu falschem Denken verleiteten. Vielfach war daher eher emotionale als rationale Politik auf beiden Seiten feststellbar. Daraus resultierte auch die stärkere Tendenz zur Konfrontation als zur Kooperation.